

VU Research Portal

Want ik verlang zeer naar de school

van Rijlaarsdam, H.J.C.

2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Rijlaarsdam, H. J. C. (2010). *Want ik verlang zeer naar de school: Twee schoolhoofden en de dagelijkse gang van zaken bij het openbaar lager onderwijs in Schoonhoven in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Vrije Universiteit.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Slotbeschouwing

Voorgeschiedenis

In de Koestraat staat nog steeds het Korenpakhuis uit 1565 waarvan de zolders dienden als opslagplaats voor het door de stad aangekochte koren. Geestelijk voedsel werd in het schoollokaal beneden verstrekt.¹ Naar de kwaliteit van dat lager onderwijs is het gissen. De meeste kinderen ontvingen aan het einde van de achttiende eeuw net genoeg onderwijs om bijbel en catechismus te kunnen lezen. Vanaf eind achttiende eeuw tot zijn pensioen in 1827 was meester Frederik Hendrik van Iterson hoofd van de Nederduitse en Franse dag- en kostschool. Het besluit van de Raad om de onderwijs-activiteiten na 1827 naar het Arsenaal en de Doelen te verplaatsen, had verstrekkende gevolgen voor het verloop van het onderwijs in de verdere eeuw. Volgens de schoolwet van 1806 werd toen een 'Commissie van schooltoezicht' benoemd. Zij benoemde in samenwerking met de raad een schoolhoofd na een vergelijkend examen.

De CVT, waarvan het merendeel van de leden behoorde tot de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, stelde de schoolreglementen vast, oefende toezicht uit en bezocht jaarlijks schoolexamens en prijsuitreikingen. Zij gaf goedkeuring aan vakanties, deed navraag naar vaccinatiebewijzen en afwezigheid van leerlingen. Een ingrijpen van de raad en van de CVT - zij keurden het zedelijk gedrag van de stadsonderwijzer en kostschoolhouder af - leidde tot zijn vertrek eind 1834.² Zijn opvolger bleef slechts één jaar. Een in samenspel met de raad actief optredende CVT zorgde voor de benoeming van Johannes Collewijn. Al snel gaf hoofdinspecteur Wijnbeek bij zijn districtbezoek een lovend oordeel over diens onderwijs. Toen het neutrale karakter van het openbaar onderwijs bedreigd werd, moest de secondant die kerkelijk niet in de juiste pas liep in 1840 de school verlaten.³ Na de vroegtijdige dood van Collewijn in 1846 benoemden CVT en raad snel Gerrit Westbroek tot hoofd van de bloeiende scholen.

Onderzoek

Stadsonderwijzer en instituteur Westbroek was het uitgangspunt van een onderzoek waarin de dagelijkse onderwijspraktijk in een kleine Hollandse stad tot de invoering van de leerplicht (1900) centraal staat. Het omringende platteland met de dorpen Ammerstol en Bergambacht, waar de hoofden Arie van Noortwijk en Johannes Gerard Bettink tot in de jaren negentig het onderwijs leidden, maakt ook deel uit van het onderzoek. Westbroek, vanaf 1861 hoofd van het uitgebreid lager onderwijs, kreeg vanaf 1867 als collega Leendert Akkerhuijs J.Ezn. Onder diens leiding groeide de openbare lagere school uit tot een volksschool.

De aanvangsproblemen van Westbroek

Westbroeks krachtige persoonlijkheid leidde al snel tot spanningen. De geringe gemeentelijke vergoeding voor het onderwijs aan gratis leerlingen veroorzaakte problemen tussen Westbroek en de gemeente. Pas na vijf jaar correspondentie tussen B en W, GS, CVT en Westbroek kwam een definitieve regeling tot stand. Westbroek werd gesteund door GS in zijn eis voor een redelijke beloning voor het onderwijs aan arme leerlingen.

Een ander probleem was het spanningsveld tussen liberaal en orthodox. De CVT-voorzitter maakte zich bezorgd over het enthousiasme van Westbroek om op zondag lessen te verzorgen

1. Er was ook sprake van voortgezet onderwijs in sommige periodes: een Latijnse school en een kostschool; Huussen jr., 'Het kind in Friesland', 397, geeft aan dat Coert van Beyma (1753-1820) de kostschool van Brandes in Schoonhoven bezocht; Lugard Jr, *Schoonhoven's filigrain*, 21.

2. NS, 23 november 1827 benoeming per 1 januari 1828 J. Kramers, J.H. van Iterson moet toezicht houden; NS, 17 november 1834 ontslag J. Kramers.

3. NS 6, 7 september 1840, Uit hoofde van kerkelijke en godsdienstige aangelegenheden mag secondant J.L. Lankhorst niet meer werkzaam zijn op de stadsschool van Collewijn.

aan de bijbelschool van het NBG. De onderwijzer moest niet in orthodox vaarwater terechtkomen. Na een jaar intensieve correspondentie tussen B en W, GS en CVT mocht Westbroek blijven alfabetiseren, want in de praktijk kwam het daarop neer. Westbroek voerde al snel een nieuwe schrijfwijze in die waarschijnlijk de overgang van ganzenveer naar pen markeerde.

Vanaf het midden van de jaren vijftig van de negentiende eeuw kregen arme kinderen geen apart onderwijs meer. De implementatie en incorporatie van de wet van 1806 in Schoonhoven, waarbij vanaf de jaren vijftig steeds meer kinderen lezen, schrijven en wat rekenen leerden, was geslaagd. Met de Franse school ging het nog beter dan voorheen, gezien de examenresultaten voor voortgezette opleidingen. Kennis van een uitgebreider vakkenpakket was slechts weggelegd voor jongens uit de welgestelde burgerij. Meisjes uit de betere kringen bezochten de meisjesschool, de joodse kinderen hadden hun eigen school en de kinderen van de christelijke-afgescheidenen bevolkten een bijzondere school.

B en W, GS, schoolopziener en CVT waren medebepalers in het onderwijsproces, maar Westbroek, leidinggevend aan een wisselend onderwijzerscorps, was in deze eerste periode van 1846 tot 1860 de bepalende factor in het goedlopende onderwijs.

De wetgeving van 1857

De bemoeienis van de Rijksoverheid

De onderwijswet van 1857 bracht een uitbreiding van taken voor provincie, gemeente en hoofdonderwijzers. GS en de schoolopziener gaven de doorslag bij het opsplitsen van de stadsschool in drie afdelingen, bij de vaststelling van salarissen en van het aantal hulp- en onderwijzers. Het uitwerken van nieuwe reglementen en met name de overname van de boeken waarvan de aanschaf nu financieel ten laste van de gemeente kwam, veroorzaakten een voortdurende correspondentie met Westbroek, met op de achtergrond een belangstellende schoolopziener en een nauwkeurig inspecterende GS. Toen Schoonhoven 3.000 inwoners kreeg, drongen GS conform de wet aan op het instellen van een verplichte CVT. In Ammerstol en Bergambacht bleven B en W de toezichhouders.⁴

Wisselwerking CVT, B en W, raad en hoofden

Vanaf 1865 hield de CVT zich intensief bezig met het toezicht op het lager en uitgebreid onderwijs. In datzelfde jaar verrees het nieuwe schoolgebouw, na actie van een speciale commissie en veel discussies in de raad. De schoolopziener was nauw betrokken bij de bouw en verbouw van scholen. De schoolhoofden kregen een uitgebreide administratieve taak. B en W ontvingen kwartaalverslagen, opgaven van leerlingen en telkens aanvragen van leermiddelen. Berichten over sollicitatie, komst, vertrek, ziekte en niet functioneren van hulponderwijzers en leerlingen bereikten het stadhuis.

Na het vertrek in 1867 van Johannes Leusden, vanaf 1861 hoofd van openbare lagere school 1, beschreef diens opvolger Akkerhuijs tot zijn pensioen in 1902 de arbeidsomstandigheden in de steeds voller wordende lokalen. De CVT schreef het snel wisselende personeelsverloop toe aan de drie schooltijden van 's ochtends, 's middags en 's avonds. Het onderwijzend personeel moest overwicht en een groot improvisatietalent bezitten om aan te veel kinderen in een overvol lokaal wat te leren. De uitbreiding van de school in 1871 loste dit probleem niet op, omdat het aantal leerlingen bleef stijgen.

Akkerhuijs zette kwekelingen volop in. Hij schatte ze vaak hoger in dan de hulponderwijzers. Akkerhuijs zag de onvolkomenheden van het onderwijs. 'Er wordt soms meer bewaard dan onderwezen'. De invoering van alle verplichte vakken gebeurde waarschijnlijk gaandeweg en kwam lang niet alle leerlingen ten goede. Veel kinderen verlieten vanaf acht, negen jaar de school met als gevolg een geringe lees- en schrijfvaardigheid. Het volgen van de avondschool

4. Van Hoorn, *Schoolwetgeving*, 348, art. 54: in gemeenten beneden de 3.000 zielen zijn de werkzaamheden der plaatselijke schoolcommissie opgedragen aan burgemeester en wethouders.

of de herhalingschool was noodzakelijk om kennis uit te breiden en analfabetisme te voorkomen.

Van een bloeiende kostschool naar goed georganiseerd uitgebreid lager onderwijs als opstap naar beroeps-, voortgezet en hoger onderwijs

Men wist nu eenmaal niet beter, of de instituten en kostscholen waren de plaats waar ieder fatsoenlijk mans kind moest geleerd en opgevoed worden, waar men voorbereid werd voor Latijnsche school, militaire academie en andere hogere inrichtingen van onderwijs en in alle gevallen voor de maatschappij.⁵

De onderwijswet van 1857 betekende het einde van de Franse school. De wet op het Middelbaar Onderwijs van Thorbecke (1863) bracht de neergang van veel bloeiende kostscholen, zeker op het platteland. In de jaren zestig bloeide de kostschool aan het Doelenplein nog. De komst van de Artillerie Instructie Compagnie in 1863 bracht nauw contact met het leger en bovendien meer leerlingen. Het niveau van de vakken wiskunde en Frans, vereisten voor het behalen van toelatingsexamens, lag hoog. De term voortgezet wetenschappelijk onderwijs is zeker toepasbaar voor de laatste jaren van dat onderwijs.⁶

De school was klein en overzichtelijk. Vanaf 1870 zaten de leerlingen bij Westbroek comfortabel in tweepersoonsbanken. Absenteïsme, een groot probleem op de lagere school, kwam niet voor. Teveel huiswerk, te moeilijke lesstof, te laat komen op school, wangedrag in de klas, veroorzaakten problemen. De ouders uit de burgerij gaven mondeling en soms schriftelijk uiting aan hun ongenoegen over genomen acties ten opzichte van hun kinderen. De CVT trachtte te bemiddelen bij problemen tussen hoofden, personeel en ouders. Zij kwam op voor de kwaliteit van het onderwijs. Te sterke bezuinigingsdrift van een aantal raadsleden trachtte zij te beteugelen.

De invloed van bestuur en burgers

Meer burgers dan vroeger waren bij de scholen betrokken. In de raad was in de tweede periode van 1860 tot 1880 onderwijs veelvuldig inzet van discussie. De gemeenteraad, waarin de 'kashouders' - producent-winkeliers - uit de kleinschalige zilverindustrie de toon aangaven, wilde goed onderwijs voor zo min mogelijk geld. Het raadslid, vaak wethouder, Graves Kooiman Jzn., met om zich heen andere orthodox-protestantse zilverfabrikanten, bewaakte de stadsfinanciën. De liberaal-joodse Denekamp, eveneens vaak wethouder, en kapitein Collard, een tijd lang voorzitter van de CVT, kwamen op voor goed onderwijs dat wel wat mocht kosten.⁷ De CVT, waarin de liberalen meestal de toon aangaven, volgde de gemeenteraad kritisch en liet in haar jaarverslagen zien op de hoogte te zijn van de landelijke discussies over het onderwijs.

Het Nut, waarvan de leden ook de onderwijsrapporten ontvingen, de aanwezigheid van goed opgeleide militairen, de informatieuitwisseling via Leesgezelschappen en de liberale *Schoonhovensche Courant* met zijn niet aflatende stroom onderwijsberichten, hielden de aandacht van de burgers vast bij de stand van zaken in het onderwijs. De handtekeningenacties voor een hoger salaris voor Akkerhuijs, lagere schoolgelden en het behoud van de CVT toonden de betrokkenheid van de burgerij. De inzet van Westbroek en Akkerhuijs voor hun scholen bleef de alles bepalende factor voor het goede onderwijs. Hun activiteiten in het verenigingsleven leverden de ondergrond voor de positieve houding ten opzichte van het onderwijs van de toonaangevende burgerij en de middenstand.

5.Vitringa, *Fransche school*, 25.

6.Smid, *Een onbekookte nieuwigheid?*, 286; in de lijst waar in 1845 wiskunde op de Franse scholen werd onderwezen ontbrak Schoonhoven.

7.SC 21 juli 1897; in een herdenkingsartikel over J.J. Collard, gepensioneerd kolonel der artillerie, wordt Collard in de eerste plaats als voorzitter van de CVT herdacht.

Vernieuwingen in het onderwijs, veranderende didactiek en toename van vakken

De hoofden bezochten zeker in de jaren zeventig en tachtig de districtsvergaderingen in het nabije Gouda. Zij bleven op de hoogte van wat er op onderwijsgebied speelde. Akkerhuijs en in een latere fase Bettink, vanaf 1858 schoolhoofd in Bergambacht, waren betrokken bij de opleiding van kwekelingen in de Rijksnormaallessen. Zij waren goed op de hoogte van nieuwe leermiddelen, zoals bleek uit de keuze van de schoolboeken. Het zorgvuldige bewaar-, kaft-, inbind- en opplakbeleid zorgde voor een lange levensduur van de boekjes en het plaatmateriaal, zodat de hoofden niet overijld nieuwe boekjes aanschafden. Overigens kwam in Ammerstol en Bergambacht de boekenaanschaf pas in de jaren zestig op gang.

In de onderwijsinhoud van lezen en taal kwam het eerst verandering. De klankmethode-Prinsen werd vervangen door de verfijnde methode-Bouman, die bij het leren lezen bleef uitgaan van de klankmethode. Er kwam meer aandacht voor grammatica en stelonderwijs. Na 1878 toen het overigens de vraag bleef, of de vakken allemaal waren geïmplementeerd, moesten de hoofden leerplannen uitschrijven. De leerplannen met de daarbij behorende boekenlijsten lieten de standaardisering van het onderwijs zien. De schoolopziener controleerde alles nauwkeurig. De lagere school kreeg een nieuwe klassikale indeling.

In de stad werden de scholen twaalfklassig, waarbij elk half jaar een overgangsexamen plaatsvond, zeker voor de hogere klassen. In de dorpscholen verdween de indeling in lager, midden en hoger onderwijs verstrekt in één klaslokaal. In de stad was de leerlingenaanmelding twee keer per jaar. Op het platteland, waar vaak geen bewaarscholen bestonden, verliep het opnemen van leerlingen soepeler en op jongere leeftijd. ten behoeve van de rust in de school wilden de hoofden het aannemen van leerlingen liefst tot twee, ja zelfs tot één keer per jaar beperken.

In Schoonhoven en omgeving was de inhoud in grote lijnen hetzelfde. In de jaren tachtig werd het rekenen een volwaardig vak. De aandacht voor het onderwijs in de zaakvakken nam toe, waarbij de beter opgeleide onderwijzers aan de vernieuwde Rijksnormaallessen hun aandeel leverden. Waarschijnlijk werd van de leerlingen in Ammerstol minder geëist dan in de andere plaatsen. De inzet van Van Noortwijk, vanaf 1840 hoofd in Ammerstol met als nevenbaan afslager bij de zalmvisserij, ging op den duur ten koste van het onderwijs. De betrokkenheid van Akkerhuijs en Bettink bij de Rijksnormaallessen zorgde voor hun professionaliteit. De boekenkeuze en opzet van het leerplan van Sjoerd Velsing, vanaf 1882 hoofd van school 2 in Bergambacht, lieten een moderne aanpak zien.

De professionalisering van het onderwijzersberoep

De modernisering van de samenleving maakte de onderwijswereld kritischer. Het Nederlands Onderwijzers Genootschap en de sinds de jaren negentig in ledenaantal snel groeiende Bond van Nederlandsche Onderwijzers stelden de inhoud van het onderwijs, de aanpak in de klas en de salariëring ter discussie. Het volgen van de opleiding voor de akte vrije- en ordeoefeningen bracht onderwijzers en onderwijzeressen uit Schoonhoven en omgeving bij elkaar en leidde tot het weer oprichten van een onderwijzersgezelschap. Jonge hoofden, onderwijzers en onderwijzeressen discussieerden met elkaar vijf jaar over het onderwijs. De plaats van de vrouw in het onderwijs was definitief door de invoer van het vak handwerken vanaf de wet van 1878. In Bergambacht en Ammerstol kwamen nu ook vrouwen voor de klas. Hun deelname aan de discussies en hun bijna gelijke beloning toonde een vrijwel gelijkwaardige positie ten opzichte van van de mannelijke collega's. Akkerhuijs, Westbroek en Bettink namen niet deel aan deze discussies. Angst voor vernieuwingen en verlies van macht waren zeker beweegredenen om niet mee te doen.

Stabilisering en spanningen in het onderwijs in Schoonhoven

Na drie leningen in 1865, 1870 en 1876 voor bouw en uitbreiding van de gecombineerde school en de verbouw van een woonhuis ten behoeve van een bewaarschool maakte de gemeente pas op de plaats.⁸ De spanningen tussen orthodox en liberaal Schoonhoven staken al de kop op bij de discussies over de bouw van de bewaarschool.⁹ Het oprichten van de Unie School met den Bijbel bracht midden jaren zeventig spanningen in de CVT. Na 1878 werd de CVT nog meer dan tevoren een liberaal bolwerk. De aandacht voor het openbaar onderwijs, nu het vast verankerd was in de stad, liep terug in de raad. Het particulier initiatief richtte zich op ander onderwijs. De Nijverheidsvereniging voor Goud en Zilver zette zich in voor een betere vakopleiding en burgers collecteerden voor de Unie School met den Bijbel om te komen tot een protestants-christelijke school.

De gevolgen van de wet van 1878 waren merkbaar. De Rijksvergoeding van 30% vereiste een precieze boekhouding. Evenals de gemeente wilde het rijk ervan op de hoogte blijven waar het geld naar toevloede. De administratie van schoolhoofden groeide, het bijhouden van een zorgvuldige leerlingenopgave, het maken van lesroosters en het bijhouden van inventarissen kostten veel tijd. Het invoeren van het vak handwerken resulteerde in extra-bestellijsten en leidde tot het opheffen van de Schoonhovense Nuts Brei- en Herhalingschool. De overheid was nu verantwoordelijk voor dat onderwijs. De school werkte nu met klasse-roosters: vaste tijden voor bepaalde vakken. Het toelatingsexamen voor en de overgangsexamens van het ULO gaven het kennisniveau van de leerlingen weer; de gemeente en de CVT waren er nauw bij betrokken.

Het schoolgebouw bleef te klein. De CVT pleitte frequent voor een nieuwe school, maar het ruimtetekort werd opgeheven door het plaatsen van schotten om te komen van één tot twee klassen. Toch gaven nog tot ver in de jaren negentig twee onderwijzers in één lokaal les. De beide hoofden kregen nu binnen de school vaste steunpilaren, zowel mannen als vrouwen die voor goed onderwijs zorgden en deelnamen aan het culturele en sportieve leven binnen de stad.

Het beschavingsoffensief van het onderwijs in stad en dorp

School- en leesbibliotheken, waarbij het onderwijzend personeel was betrokken, lieten leerlingen en inwoners verder kijken dan stad en dorp. De schoolbibliotheek kwam in Schoonhoven pas tegen het eind van de jaren negentig, later dan in de dorpen. De CVT was tegen de oprichting ervan omdat dat teveel administratieve rompslomp met zich mee zou brengen. Voor de jeugd werd de cultuur belichaamd in het meedoen aan vaderlandse feesten. De herdenking van de bevrijding van Den Briel in 1872 en het huldigen van Willem III in 1874 en 1879 was een enorm succes. Vanaf 1885 tot haar kroning in 1898 was prinses Wilhelmina inzet van de Oranjefeesten die rondom haar verjaardag plaatsvonden.

Akkerhuijs was de motor, maar ook Westbroek blies zijn partijtje mee. Hun inzet bij organisatie, muziek en zang maakte de hoofden bij de overheid onmisbaar en bij het publiek geliefd. Het Oranjefeest bestond uit marcheren, zingen en wedstrijden met na afloop uitreiking van pedagogisch verantwoorde prijzen. De prijsuitreiking voor trouw schoolbezoek - vanaf eind jaren zestig gestimuleerd door Akkerhuijs en de gemeente - werd ook aan dit feest gekoppeld. Misschien was het inperken van het ruwe kermisjolit en het positief beginnen aan het school-

8. Gemeenteverslagen Schoonhoven, Staat der gemeenteschulden, 20 juli 1862 f 3000,--, 20 januari 1865 f 30.000,-- voor gebouwen Artillerie Instructie Compagnie en schoollokaal; 13 mei 1871 f 10.000,-- aangegaan voor schoolvergroting; 11 oktober 1876 f 10.000,-- aangegaan voor aankoop en verbouwing van het bewaarschool en waterwerken.

9. Vgl. Rijlaarsdam, 'Oprichting', 25: de kosten van de bouw en een aparte ingangspoort voor arme kinderen waren inzet van heftige discussies tussen liberaal en orthodox-protestant Schoonhoven.

jaar na de zomervakantie een goede bijkomstigheid bij dit feest voor Oranje en Vaderland.¹⁰ In Ammerstol en Bergambacht waren de vieringen eenvoudiger maar zeker zo belangrijk. Het vak algemene geschiedenis was in de onderwijswet van 1878 teruggebracht tot vaderlandse geschiedenis, met als doelstelling 'burgers te kweken van het gemeenschappelijke vaderland'. Schoonhoven en omringende dorpen droegen aan dit disciplinerende beschavingsoffensief bij. In de dorpen werd het gevoel voor de juiste gezagsverhoudingen de jeugd met de paplepel ingegoten. Bij jubilea van burgemeesters en schoolhoofden was de koppeling tussen raadhuis, hoofdenhuis en school nauw.

De schooljeugd was de smaakmaker bij die ambtsjubilea. Marcheren door het dorp, zingen bij het huis van de jubilaris onder leiding van het onderwijzend personeel en na afloop voor elk kind in school de uitreiking van een versnapering en een feestplaat. De schoolreisjes, ook een beloning voor trouw schoolbezoek, werden vaak in de *Schoonhovense Courant* vermeld.

Het Nut en andere culturele verenigingen

Vanaf de oprichting bepaalde het Nut het culturele leven van Schoonhoven. De liberale Nutsleden, bestaande uit bestuurders in overheidsdienst, artsen en militairen, waren voorstander van onderwijs om het lagere volk op te voeden en te disciplineren. De stichting van de breien herhalingschool was hiervan een voorbeeld. De CVT, met daarin veel Nuts-leden, bewaakte de praktijk van het dagelijkse onderwijsverloop tot in de jaren negentig. De hoofden en in een later stadium ook de onderwijzers en onderwijzeressen van Schoonhoven en de dorpen in de omgeving droegen in het Nut, en in het kader van toneel- en declameerverenigingen bij tot de volksontwikkeling met voordrachten en toneelstukken. De gymnastiekvereniging 'Adolph Spiess' en het zwembad van de Artillerie Instructie Compagnie stimuleerden tot een positieve houding ten opzichte van het nieuwe vak vrije- en ordeoefeningen.

Opheffing van de CVT

De opening van de tekenschool in 1896 en het jaar daarna van het MULO-gebouw lieten zien wat particulier- en gemeente-initiatief vermocht. De CVT verdween als bewaakster van goed openbaar onderwijs gedurende de hele eeuw. Akkerhuijs hield zich afzijdig van het politieke gekrakeel rondom de CVT. Hemmes, de opvolger van Westbroek, diende zijn voorganger - na zijn pensioen al snel CVT-voorzitter - van repliek op diens kritiek in de *Schoonhovensche Courant* op zijn kleine onderwijsvernieuwingen. In de raad was de rol van de generatie van Westbroek uitgespeeld. De christelijke politici hadden geen belang bij de bemoeienis van de CVT met hun onderwijs. De burgemeester gaf de doorslag bij het verdwijnen van de CVT. Hij had liever rechtstreeks contact met Akkerhuijs en Hemmes.

Discussie over de onderwijsinhoud

Oud en nieuw botsten ook op een andere manier in de lagere school. Meningsverschillen over de salarissen verslechterden de personele verhoudingen. Akkerhuijs kwam na een voorstel tot salarisverhoging van de onderwijzers aan de gemeente met een goedkoper voorstel, dat de gemeente enthousiast aanvaardde. Zij was altijd eropuit geweest om de grootste onkostenpost van de onderwijsbegroting laag te houden. De inzet van het hoofd in het verenigingsleven kwam tot ergernis van het personeel niet altijd het onderwijs ten goede.

Onderwijsvergaderingen moesten in de nieuwe situatie de personeelsproblemen oplossen. In aanwezigheid van B en W - de CVT bestond niet meer om te bemiddelen - voerde het voltalig personeel een inhoudelijke discussie over een andere aanpak van het vak kennis der na-

10.Ingekomen stukken 215: de schoolopziener van het district Rotterdam A.M. de Cock aan B en W, keurt het schoolplan van 22 maart 1882 goed, 26 januari 1889; voor de kroning in 1898 werden er wisselende data gehanteerd; voor de viering verjaardag van Wilhelmina in de zomervakantie: 'Gedurende 14 dagen in den zomer, en wel de Kermisweek met de week die daaraan voorafgaat'.

tuur. Uitwerking van de ideeën zou onderwijskundige gevolgen hebben. Na een paar vergaderingen koos Akkerhuijs een veilige weg met besprekingen over het rekenonderwijs. Juist de discussie over natuurkennis in samenhang met andere vakken, gevolgd door de inhoudelijke benadering van rekenen toonde de onderwijskundige omslag in de dagelijkse praktijk sinds de wet van 1857.

De benadering van de problemen door het onderwijzend personeel liet zien hoe goed zij op de hoogte waren van vakinhoud en de daarover landelijk spelende discussie. Naast de hoofden werkte nu een professioneel onderwijzerscorps.

Langetermijnontwikkelingen

De overgang van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs met de nadruk op lezen en schrijven, voltrok zich geleidelijk als gevolg van de wet van 1806. De overheid, met uitzondering van een aantal betrokken schoolopzieners, stond nog op verre afstand bij deze ontwikkeling. De echte onderwijsvernieuwing kwam pas in de tweede helft van de negentiende eeuw.¹¹ Het liberale tijdsgewricht en de opkomst van de zich industrialiserende maatschappij bepaalden de ingrijpende onderwijs-vernieuwingen als gevolg van de wetten van 1857 en 1878.

De plaatselijke overheid en de CVT met bij het onderwijs betrokken burgers speelden een actieve rol in dit proces. Zij initieerden de voorwaarden. De langzaam stijgende welvaart maakte het mogelijk leningen te sluiten voor scholenbouw en het toelaten van gratis of halve prijs betalende leerlingen. Eind jaren zestig kregen steeds meer leerlingen ander onderwijs dan de voorgaande decennia. Boeken, banken, inkt, pennen, kortom alles wat nodig was bij de dagelijkse praktijk werd steeds meer machinaal, dus goedkoper vervaardigd. De oplage van schoolboeken nam enorm toe. De komst van tweepersonsbanken met een opbergruimte gaf de leerling de optimale mogelijkheid tot het gebruik van de boeken, waarbij het leerplan de inhoud van de onderwijsweek bepaalde. De toon van die boeken werd steeds minder zedelijk-godsdienstig. Gebruik van het verstand en het verwerven van kennis kwamen centraal te staan. De vakinhoud, de aanpak van leerlingen, pedagogisch en didactisch, werd in onderwijs-tijdschriften besproken en bediscussieerd. Bij methodes verschenen handleidingen. De invoering van de leerplicht in het begin van de twintigste eeuw bracht meer kosten en nog meer regels, en het lager onderwijs voor iedereen. De vervolmaking van het klassikale systeem en de incorporatie van alle vakken begon.

Schoolhoofdenpedagogiek

Westbroek en Akkerhuijs gingen school onder de wet van 1806. Hun opleiding kregen zij van zeer bekwame onderwijzers. Met hun doorzettingsvermogen en bezit van veel talenten gaven Akkerhuijs als gemeenteamtenaar en Westbroek deels als ondernemer, deels als ambtenaar, het Schoonhovense onderwijs vaste voet in de samenleving. Opbouw en uitbouw van goed onderwijs stonden bij de hoofden en lange tijd bij de gemeente centraal. De openbare school was bereikbaar voor alle rangen en standen. Het onderwijs bij Westbroek was duur en alleen weggelegd voor de kinderen van de elite.

Westbroek en Akkerhuijs waren als Nutsmannen, schoolboeken- en feestliederenschrijvers bij uitstek vertegenwoordigers van de schoolhoofdenpedagogiek. Zij drukten hun stempel op de school en het leven in de kleine stad. Zij maakten de omslag in het onderwijs mee, die werd teweeggebracht door alle wetten, de toenemende bemoeienis van de overheid en de daarmee gepaard gaande bureaucratisering. In deze laatste periode van 1880-1900 - na invoering van de wet van 1878 - was er sprake van een verhoogde bestuurlijke activiteit van de raad om allerlei onderwijsverordeningen vast te stellen.

11.Boekholt, 'Mythe', 34.

Vanaf medio jaren tachtig ging de aandacht meer uit naar infrastructuur en economie, er was een steeds terugkerende discussie over de felbegeerde spoorwegverbinding en de exploitatie van de gasfabriek. Onderwijs had dan wel een vaste plek binnen Schoonhoven, maar die andere aandachtsvelden leidden ook financieel tot een andere houding in de raad. Deze achtte op den duur de CVT overbodig en, ook al voerde Westbroek heftig actie om haar te behouden, hij kon haar opheffing niet tegenhouden. Bij de personeelsproblemen die omstreeks 1900 op de school van Akkerhuijs speelden, kwamen B en W zelf in actie; de raad liet dat aan het college over. Waarschijnlijk voelde de burgemeester zich verantwoordelijk om Akkerhuijs te sauveren in de laatste jaren van zijn loopbaan en de opvolger moest niet in een school met verstoorde arbeidsverhoudingen belanden.

Naar de verzuiling

De orthodox-protestantse zilverelite, ook voorstander van goed onderwijs, bewaakte de onderwijsuitgaven. Door de levenshouding van Akkerhuijs, het goedkope onderwijs aan de lagere school en het winstgevende uitgebreid lager onderwijs kwam de vraag naar protestants-christelijk onderwijs laat. De kleine bijzondere school van Valk viel te verwaarlozen. Pas met de subsidiemogelijkheid als gevolg van de onderwijswet van 1889 kreeg het protestants-christelijk onderwijs een officieel karakter.

Vlak voor het aftreden van Akkerhuijs als hoofd van de lagere school introduceerde onderwijzer Gelok het ongelovige SDAP-lid Mendels in een politieke vergadering. De orthodox-protestantse mandenfabrikant Van den Tempel viel in een discussie tegen Gelok uit:

Heeft één onzer meesters hier een persoon ingeleid die zonder godsdienst is, die tegen het Vorstenhuis is, die in Amsterdam tegen de christelijke school gestemd heeft? Dan staat hier tegenover de vaderlandslievende heer Akkerhuijs, die is nooit de kinderen voorgegaan daarin. En als hij straks terugtreedt, dan kan ik hem een hand geven en de andere opsteken onder de kreet Oranje boven.¹²

Hier weerspiegelde zich de al op gang gekomen verzuiling in het onderwijsveld. Van den Tempel huiverde bij het idee van de rode onderwijzer aan de godsdienstloze openbare school. In de grote steden was hiervan zeker allang sprake. In de provinciestad en op het platteland waren de veranderingen minder ingrijpend. Na 1917 droeg de landelijke overheid grotendeels de verantwoordelijkheid voor de financiering van het onderwijs. De rol van de provincie was uitgespeeld. De gemeente bleef betrokken bij de dagelijkse praktijk. De directe betrokkenheid van de burgers werd minder, hun rol werd overgenomen door de vertegenwoordigers van politieke partijen. De hoofdonderwijzer bleef bepalend bij het verloop van het onderwijs in de school, maar de samenwerking met de onderwijzer en de onderwijzeres, koning en koningin in hun klas, werd de beslissende factor voor sfeer en inhoud van de dagelijkse praktijk.

12.SC 29 januari 1902.